

ЛЕКЦІЯ «Предмет, завдання та методи вікової психології»

План

1. Предмет і завдання вікової психології.
2. Історичний аналіз поняття дитинства.
3. Характеристика методів загальної психології.
4. Поняття віку в психологічних дослідженнях.

1. Предмет і завдання вікової психології. Вікова психологія - це галузь психологічної науки, що вивчає закономірності етапів психічного розвитку та формування особистості протягом всього життя людини. Це передбачає вивчення особливостей структурних змін, новоутворень, співвідношення фізіологічних і природних чинників, рушійних сил індивідуального розвитку, індивідуально-типологічних відмінностей та їх детермінації тощо.

Предметом вікової психології є дослідження закономірностей психічного розвитку людини на різних етапах її онтогенезу, а також вивчення виникнення та розвитку психічних процесів та властивостей у дітей, підлітків, юнаків, дорослих та людей похилого віку. Вікова психологія вивчає особливості розвитку психічних процесів: відчуття, сприйняття, пам'яті, мислення, уяви на всіх вікових етапах життя особистості; становлення різних видів діяльності: гри, навчання, праці, спілкування; формування психічних якостей і властивостей особистості: самосвідомості, емоційної царини, характеру, здібностей.

Вікова психологія виявляє структурні зміни, новоутворення, які виникають з віком у психічній діяльності людини і свідчать про перехід від нижчих до вищих ступенів розвитку. Вікова психологія розкриває умови, які визначають процес розвитку, співвідношення в цьому процесі природних (спадковість, дозрівання) і соціальних чинників, за допомогою яких і через які реалізуються можливості психічного розвитку людського індивіда. Вона визначає роль історично здобутих цінностей (мови, досягнень науки, техніки, мистецтва) у формуванні людського індивіда як особистості. До предмету вікової психології входить вивчення рушійних сил індивідуального розвитку людської психіки, закономірностей переходу від попереднього до наступного, від нижчих до вищих, визначення індивідуально-типологічних відмінностей у психічному розвитку дітей, підлітків, молоді, дорослих.

Головна відмінність вікової психології від інших галузей психології - акцент на динаміці розвитку. Тому її називають генетичною психологією (від грецького "генезис" - походження, становлення).

У загальній структурі вікової психології виокремлюють дитячу психологію, психологію молодшого школяра, психологію підлітка, психологію ранньої юності, психологію дорослої людини,

геронтопсихологію. Загальні вікові властивості завжди по-різному виявляються в конкретних соціальних та історичних умовах.

Дитяча психологія, у свою чергу, поділяється на психологію раннього віку, психологію дошкільника. Ці галузі знань розглядаються як розділи вікової психології.

Вікова психологія тісно пов'язана з іншими галузями психології: загальною психологією, психологією особистості, соціальною, педагогічною, диференційною психологією. Як відомо, загальна психологія вивчає та досліджує психічні функції - сприйняття, мислення, мовлення, пам'ять, увагу, уяву тощо. Вікова психологія простежує процес розвитку кожної психічної функції та зміну міжфункціональних зв'язків на різних вікових етапах. У психології особистості розглядаються такі особистісні утворення як мотивація, самооцінка та рівень домагань, ціннісні орієнтації, світогляд тощо, а вікова психологія відповідає на запитання, коли ці утворення з'являються, які їх особливості в певному віці. Зв'язок вікової психології з соціальною дає можливість простежити залежність розвитку та поведінки дитини і потім дорослої людини від специфіки тих груп, до яких вона входить: від сім'ї, групи дитячого садка, шкільного класу, підліткових компаній тощо. Кожен вік - це свій, особливий вплив людей, що оточують дитину, дорослих і однолітків. Цілеспрямований вплив дорослих, які виховують і навчають дитину, є предметом педагогічної психології. Вікова та педагогічна психологія вивчають процес взаємодії дитини і дорослого з різних боків: вікова психологія з точки зору дитини, педагогічна - з боку дорослого.

Вікова психологія тісно пов'язана з диференційною психологією, яка займається індивідуальними відмінностями у властивостях особистості та рівні розвитку інтелекту. Вікова психологія вивчає типові вікові закономірності, але при цьому розглядає і можливі відхилення в той чи інший бік від магістральних ліній розвитку, у тому числі різні лінії розвитку у дорослому віці.

Завданнями вікової психології є дослідження особливостей розвитку особистості на кожному її віковому етапі, надання відповідних рекомендацій щодо попередження спричинених віковими кризами психологічних проблем, а також конкретної психологічної допомоги. Не менш важливим є зосередження зусиль вікової психології на розв'язанні таких теоретичних і практичних завдань:

- вивчення особливостей розвитку людини на етапах ранньої та зрілої дорослості (Я-концепції, системи життєдіяльності, особливостей інтересів та інтелекту, проблем і криз розвитку тощо);

- розвиток психічно здорової особистості та дослідження особливостей відхилень у психічному здоров'ї людини;

- дослідження психології старих людей та особливостей їхньої життєдіяльності;
- розвиток обдарованих дітей (їхніх здібностей, особистісних якостей, окремих психічних функцій);
- з'ясування індивідуальних відмінностей дітей, відкриття їхніх творчих здібностей;
- дослідження сенситивних періодів у розвитку особистості та окремих психічних функцій;
- створення психологічних умов для забезпечення саморозвитку;
- вивчення відхилень у психічному та особистісному розвитку;
- дослідження взаємин дітей і дорослих;
- з'ясування особливостей впливу масової культури та засобів масової інформації на психічний та особистісний розвиток дітей;
- забезпечення психологічних умов розвитку цілісної та гармонійної особистості дитини, підлітка та юнака.

2. Історичний аналіз поняття дитинства. Дитинство - це термін, що позначає початковий період онтогенезу, від народження до підліткового віку. Дитинство охоплює дитинство, раннє дитинство, дошкільний вік і молодший шкільний вік, тобто триває від народження приблизно до 11 років.

Найбільш повно історичний аналіз поняття дитинства представлений в концепції Д. І. Фельдштейна. Він розглядав дану категорію як соціально-психологічний феномен. Дитинство представлено їм як об'єктивно необхідний стан визрівання підростаючого покоління, його підготовки до відтворення суспільства.

За своїм змістом дитинство - це процес постійного фізичного і психологічного зростання, який відбувається в постійно розширюються і ускладнюються контактах дитини з дорослими та іншими дітьми. Сенс всіх що відбуваються з дитиною соціальних змін полягає не тільки в придбанні і засвоєнні їм соціальних норм, а в самому розвитку соціального в дитині, властивого його людській природі.

Головною, внутрішньо закладеної метою дитинства є дорослішання - освоєння, привласнення, реалізація дорослості. При цьому доросле суспільство стабільно відноситься до дитинства як до особливого стану, що знаходиться поза сферою дорослого життя. Дитинство по відношенню до світу дорослих - партнер по взаємодії, особливе власний стан, яке суспільство проходить в своєму постійному відтворенні. Це не "соціальний розплідник", а розгорнуте в часі соціальний стан, в якому взаємодіють діти і дорослі.

Помічено, що чим вище стоїть жива істота в ряду тварин, тим довше триває його дитинство і тим безпорадні це істота при народженні. Безперечно, людина - найбільш досконале істота в природі. Це підтверджується його фізичним будовою, організацією нервової системи,

типами діяльності і способами її регуляції. Однак, з'являючись на світ, людина наділена лише самими елементарними механізмами для підтримки життя. Він безпорадний і не може постояти за себе, за ним потрібно догляд, який здійснюється протягом тривалого часу. Але саме ця безпорадність при народженні створює людині абсолютно унікальні умови для подальшого прижиттєвого придбання величезного в порівнянні з іншими істотами досвіду. Чим менше вроджених форм поведінки має істота, тим більшого вона здатна навчитися протягом життя. Таким є один з парадоксів природи, який зумовлює історію дитинства. Історії дитинства приділяли увагу багато вчених. Видатний фахівець в області дитячої та педагогічної психології Д. Б. Ельконін писав: "Протягом всієї людської історії вихідний пункт дитячого розвитку залишався незмінним. Дитина вступає у взаємодію з деякою ідеальною формою, тобто з досягнутим суспільством рівнем розвитку культури, в якому він народився. Ця ідеальна форма весь час розвивається, і розвивається стрибкоподібно, тобто змінюється якісно " . Його слова підтверджуються тим, що люди різних епох не схожі один на одного. Отже, корінним чином має змінюватися і розвиток психіки в онтогенезі.

Час не стоїть на місці. З розвитком науково-технічного прогресу ускладнюється життя суспільства і, відповідно, змінюється становище дитини в ньому. Раніше діти опановували примітивними знаряддями праці і в міру сил починали допомагати батькам обробляти землю. Вони вчилися цьому у дорослих, спостерігаючи за ними і повторюючи їх дії. З розвитком науково-технічного прогресу і появою нових виробничих відносин знаряддя праці ставали складніше, і для оволодіння ними одного спостереження за дорослими було вже недостатньо. Тому виникла необхідність спочатку вивчити технологію використання цих знарядь і тільки потім приступати до трудової діяльності. Таким чином, у розвитку людини виник новий етап - навчання, що було обумовлено складністю знарядь праці. Подальше їх ускладнення унеможливило серйозну діяльність з оволодіння ними до досягнення певного рівня фізичної і соціальної зрілості, і "звільнився" з навчання віковий період став зайнятий діяльністю "несерйозною", "понарошку", тобто грою. Ця діяльність стала основним засобом залучення дитини до ускладнилися соціальним відносинам дорослих, оскільки суспільство розділилося на класи і перед дитиною постала необхідність вивчення правил і норм свого соціального шару. Для кожного класу став вважатися прийнятним певний рівень освіти, і таким чином виділилися різні підперіоди періоду навчання - початкова, середня, професійна.

Інтерес до вивчення дитячого віку в розвинутих європейських країнах виник лише після завершення промислової революції в XIX в. Вона призвела до того, що фабрично-заводським робітникам знадобилися навички грамотності та рахунки, які могли бути отримані тільки в рамках загальної початкової освіти. Таким чином, дослідження дитини і дитинства отримало

потужний імпульс, оскільки виявилися ресурсом підвищення ефективності освіти. Супутні соціальні чинники - зростання добробуту, поліпшення гігієни, посилення охорони дитячого здоров'я - також сприяли загостренню уваги на проблемах дитинства.

Підлітковий вік як окрема стадія між дитинством і дорослістю також був виділений в системі біологічних, історичних і культурних змін. Предметом дослідження він став ще пізніше дитинства, лише в ХХ ст., Коли суспільство розвинених країн досягла такого рівня добробуту, яке дозволило зняти з підлітка економічну відповідальність. Це дало можливість відстрочити вступ підлітків в трудове життя і збільшити терміни отримання освіти.

Д. Б. Ельконін пов'язав періоди дитячого розвитку з періодизацією розвитку суспільства таким чином (табл. 1).

Таблиця 1

Періоди дитячого розвитку за Д. Б. Ельконінім

Соціально-економічний розвиток суспільства	Періоди дитинства
<p>1. Первісно-общинний лад. Ознаки: слабкий розвиток виробничих сил, немає надлишків продуктів, слабкі виробничі відносини, годувати непрацюючих нічим. Як тільки діти встають на ноги, вони починають працювати</p>	<p>Дитинство і оволодіння примітивними знаряддями праці</p>
<p>2. Ускладнюються знаряддя праці (луки, мережі, сокири). Стає більше коштів для існування, можна прогодувати якусь частину непрацюючого населення. Необхідно навчити дітей володіти складними знаряддями праці</p>	<p>Дитинство і період оволодіння знаряддями праці. З'являються перші вчителі, часто це більш старші діти. Даний етап розвитку можна спостерігати в існуючих сьогодні племенах</p>
<p>3. Поява класового суспільства. Ознаки: поділ знарядь виробництва і побуту, ускладнення суспільних відносин, поява норм і правил поведінки для кожного соціального шару</p>	<p>Період дитинства розширюється. У ньому дитина опановує знаряддями побуту і отримує виробничу підготовку. Вперше тут з'являється гра як інструмент оволодіння відносинами між людьми</p>

<p>4. Машинне виробництво. Потрібні кваліфіковані робітники. В епоху Відродження з'являються школи для робітників</p>	<p>Дитинство розділяється на дошкільне дитинство і молодший шкільний вік, з'являється шкільне навчання, організоване певним чином для різних соціальних верств</p>
<p>5. Промислова революція. Потрібна висока кваліфікація для робітників на виробництві</p>	<p>Шкільне дитинство ділиться на етапи: молодший школяр, підліток. Далі слід досить тривалий етап виробничої підготовки. Тут з'являються фабрично-заводське навчання, основну загальну семирічна освіта</p>
<p>6. Науково-технічна революція. Ускладнення суспільних відносин</p>	<p>З'являється період засвоєння норм і правил міжособистісних відносин, який пов'язаний з періодом ранньої юності. З'являються загальне десятирічну освіту і навчально-професійна діяльність</p>

Як видно з цієї таблиці, ніж більш високорозвинена суспільство, тим довше в ньому триває дитинство і тим більше якісно різних періодів воно включає.

Розвиток суспільства відбувається на наших очах, при тому що розширення і ускладнення нової інформації, необхідної для освоєння дітьми та підлітками, в основному пов'язано з розвитком інформаційно-комп'ютерних технологій. Але нескінченно розсовувати вікові рамки дитинства і наступних перехідних періодів неможливо, тому перед педагогічної та вікової психологією в доступному для огляду майбутньому, швидше за все, постане завдання вдосконалення способів навчання з метою скорочення часу освоєння шкільної програми і якнайшвидшого залучення нових поколінь до навчально-професійної та трудової діяльності.

Виходить, що тривалість дитинства знаходиться в прямій залежності від рівня матеріального і духовного розвитку всього суспільства і окремих його верств. Багато в чому тривалість дитинства залежить і від матеріального благополуччя конкретної родини. І в наші дні в світовому масштабі, як і раніше простежується чітка закономірність: чим бідніша сім'я, тим раніше діти змушені починати працювати (на цьому, по суті, і закінчується дитинство). У забезпечених сім'ях оплачувану працю дітей добровільний, носить "пробний" характер і здійснюється в основному під час шкільних канікул. І навіть якщо праця паралельний навчанні, він ще не є основною

діяльністю дітей і розглядається батьками і суспільством скоріше як сфера особистісного розвитку, ніж як джерело значимого для сім'ї доходу.

3. Характеристика методів загальної психології. Методи дослідження у віковій психології класифікуються наступним чином:

1.Організаційні (порівняльні, лонгітюдні, комплексні)

Порівняльний метод (Метод "поперечних зрізів") полягає у зіставленні властивостей в осіб різного віку з метою вивчення динаміки психічних явищ. Він вимагає критеріїв у формуванні вибірки досліджуваних (за рівнем освіти, належністю до певної соціальної групи тощо). В досить великих групах за допомогою конкретних методик вивчається певний аспект розвитку, наприклад, рівень розвитку інтелекту. У результаті одержують дані, характерні для цієї групи - дітей одного віку, або школярів, що вчаться за однією навчальною програмою. Таких зрізів робиться кілька і дані по кожній групі порівнюються між собою. На підставі цього робиться висновок про те, які тенденції розвитку тут спостерігаються і чим вони зумовлені. Наприклад, при дослідженні інтелекту можна виявляти вікові тенденції - порівнюючи особливості мислення дошкільників (5 років), молодших школярів (8 років) і підлітків (13 років). Якщо завдання дослідження полягає у визначенні залежності розвитку інтелекту від типу навчання, підбираються і діти одного віку, але такі, що навчаються за різними навчальними програмами. У цьому випадку робиться інший висновок: там, де одержані кращі дані, навчання ефективніше; діти, що навчаються за певною програмою, швидше розвиваються інтелектуально, і можна робити висновок про розвивальний ефект навчання. Метод поперечних зрізів вимагає однозначних критеріїв у формуванні вибірки досліджуваних. Наприклад, при вивченні особливостей потреб дорослих, що значно відрізняються за віком, часто важко сформулювати вибірку за рівнем освіти, належністю до певної соціальної групи чи статі, а також відокремити ефекти хронологічного віку від ефектів історичного періоду, в якому жили люди.

Лонгітюдний метод. Часто називають "методом поздовжніх зрізів". У ньому простежується розвиток однієї й тієї самої дитини протягом тривалого часу. Таке дослідження дає змогу точно виявити тенденції розвитку, незначні зміни, що відбуваються в інтервалах, які не охоплює метод "поперечних" зрізів. Разом з тим існує ймовірність звикання дослідника до групи, що виявляється у некритичному осмисленні одержаної інформації. Складнощі у проведенні лонгітюдних досліджень зумовлені міграцією індивідів, їхньою відмовою від участі в експерименті, звиканням до нього і "продукуванням" бажаних для дослідника даних, які не відповідають реальності, значними затратами коштів, оновлюваністю теорій і методик.

Комплексний метод. Нерідко вчені об'єднують методи лонгітюдного і поперечного зрізів. Наприклад, американська дослідниця Стела Вітбурн у 1968-1976 роках досліджувала розвиток Я-образу, соціальні відносини і

життєві цінності студентів старших курсів коледжів. У 1984-1990 роках вона повторила це дослідження з новими групами старшокурсників, а також знову дослідила тих, хто брав участь у дослідженні раніше. Кожну із цих 4-х груп вона розглядала як вікову когорту. Найстарша вікова когорта до завершення дослідження обстежувалася 4 рази. Вікові зміни в ній можна було проаналізувати тим самим способом, що і за лонгitudного дослідження, протягом тривалого часу. Крім того, цю когорту можна було порівняти з іншими на кожному віковому рівні.

2. Емпіричні методи (спостереження, експеримент, самоспостереження; психодіагностичні: тести, опитувальники, аналіз продуктів діяльності; біографічні методи: аналіз життєвого шляху, документації, свідчень особистості та очевидців).

За тривалий період свого існування вікова психологія асимілювала загальнопсихологічні методи спостереження і експерименту, застосовуючи їх до дослідження розвитку людини на різних вікових етапах.

Спостереження - систематичне, цілеспрямоване, за попередньо розробленим планом сприйняття психологічних фактів та феноменів людини з метою їх наступного аналізу і пояснення.

У віковій психології це один з перших і доступних методів, особливо необхідний при дослідженні дітей на ранніх етапах розвитку, коли у досліджуваних неможливо взяти словесний звіт і проведення будь-якої експериментальної процедури ускладнено. Спостереження дає можливість зібрати факти природної поведінки людини. У випадку прихованого спостереження людина не знає, що за нею спостерігають, і поводить себе природно, саме тому спостереження дає життєво правдиві факти. Фіксуючи поведінку дошкільника в грі, спілкуванні, школяра - на заняттях, підлітка - у середовищі ровесників, дорослого - у професійній сфері тощо, психолог одержує дані про людину як цілісну особистість і, таким чином, інтелект, пам'ять, емоції, особистісні риси сприймаються неізолювано, а у зв'язках з діями, висловлюваннями, вчинками. Спостереження дозволяє системно аналізувати психіку людини, що розвивається.

Обмеженість використання методу спостереження пов'язана з такими причинами. По-перше, природність і злитість у поведінці людини соціальних, фізичних, фізіологічних і психічних процесів ускладнюють розуміння кожного з них окремо і перешкоджають виокремленню головного, істотного. По-друге, спостереження обмежує втручання дослідника і не дозволяє йому встановити здатність дитини зробити щось краще, швидше, успішніше, ніж вона зробила. У спостереженні психолог сам неповинний викликати явище, яке він хоче вивчати. По-третє, при спостереженні неможливо забезпечити повтор одного й того самого факту без змін. По-четверте, спостереження дозволяє лише фіксувати, але не формувати психічні прояви. Певні труднощі пов'язані й з фіксацією даних

спостереження, оскільки наявність засобів для запису інформації впливають на природність поведінки дітей, тому аналіз і узагальнення даних ускладнені. При цьому виявляється один з головних недоліків спостереження - суб'єктивність, яка полягає в тому, що на результати спостереження впливає особистість дослідника, його індивідуально-психологічні особливості, настанови і ставлення до того, за ким ведеться спостереження, а також від його спостережливості, уважності. Щоб зробити результати спостереження достовірнішими, доцільно залучати кілька дослідників для спостереження за одним і тим самим фактом, що знижує економність методу. По-п'яте, спостереження не може бути одиничним фактом, воно повинно вестися систематично, з певною повторюваністю і більшою вибіркою досліджуваних.

Різновидом спостереження є самоспостереження у формі словесного звіту про те, що бачить, відчуває, переживає, проробляє людина - його краще використовувати тільки до досліджуваних, які вже здатні аналізувати свій внутрішній світ, розуміти свої переживання, оцінювати свої дії.

Вже більше 100 років у психології використовується експеримент, який припускає активне втручання дослідника в діяльність досліджуваного з метою створення умов, в яких виявляється досліджуваний психологічний факт. Перші експериментальні методики були розроблені саме для дітей.

Від спостереження експеримент відрізняють 4 особливості:

- 1) в експерименті дослідник сам викликає досліджуване ним явище, а спостерігач не може активно втручатися в ситуацію спостереження;
- 2) експериментатор може варіювати, змінювати умови перебігу і прояву процесу, що підлягає дослідженню;
- 3) в експерименті можливо поперемінне виключення окремих умов (змінних), щоб встановити закономірні зв'язки, що визначають досліджуваний процес;
- 4) експеримент дозволяє варіювати також і кількісне співвідношення умов, припускає математичну обробку одержаних в дослідженні даних.

За характером здійснення експерименти поділяють на лабораторний (відбувається у спеціально створених лабораторних умовах) і природний (дослідник викликає потрібне явище, або середовище, в яких перебувають досліджувані і є звичайними для них). Природний експеримент особливо поширений у педагогічній, генетичній і віковій психології. Його перевагою є те, що індивіди не усвідомлюють своєї позиції досліджуваних і тому поводяться природно. Однак, природний експеримент не дає змоги виокремити явище, що підлягає вивченню, усунути дію випадкових чинників, здійснювати контроль за його умовами.

Відповідно до мети природний експеримент може бути констатуючим і формувальним. У констатуючому експерименті виявляються певні психологічні особливості та рівні розвитку відповідної психічної якості чи властивості. Все ж більшого значення у віковій психології набуває

формувальний експеримент. Формувальний експеримент передбачає цілеспрямований вплив на досліджуваного з метою створення, вироблення певних якостей, умінь. Фактично, це розвивальний метод в умовах спеціально створеного експериментального педагогічного процесу. Формувальний експеримент може бути навчальним, виховним, розвивальним.

Процедура експерименту передбачає:

- 1) вибір об'єкта і предмета дослідження та чітко фіксованих показників вияву психічного явища;
- 2) побудову і формулювання гіпотези дослідження;
- 3) організацію спеціальних умов діяльності, що відповідає гіпотетично окресленій системі складових об'єктивної діяльності;
- 4) вибір параметрів незалежної (наприклад, особливості організації пізнавальної діяльності) та залежної (наприклад, структура інтелекту) змінних з метою одержання необхідних даних;
- 5) реєстрацію реакцій досліджуваного на вплив (фіксування параметрів незалежної змінної);
- б) вибір системи опрацювання одержаних даних та інтерпретацію результатів.

Переваги експериментального методу полягають у тому, що він дає змогу психологу:

- 1) не очікувати, коли досліджувана особливість проявиться в діяльності досліджуваного, а самому створювати умови її максимального прояву;
- 2) за необхідності повторити дослідження;
- 3) виявлена особливість може бути виміряна в різних дітей в тих самих умовах і у однієї дитини в неоднакових умовах, що підвищує достовірність одержаних даних;
- 4) експеримент зручніший у плані стандартизації одержаних матеріалів, їх кількісної обробки.

Разом з тим експеримент має недоліки:

- 1) будь-який експеримент завжди обмежений певним набором дій, завдань, відповідей і тому не дає підстав для широких узагальнень у плані цілісного уявлення про людину, що розвивається;
- 2) експеримент - це завжди тільки зріз з діяльності, особистості дитини в даний конкретний момент, тому він вимагає обов'язкового повторення.

Емпіричні методи. Різновидом емпіричних методів дослідження виступають близнюковий метод, соціометрія, аналіз результатів діяльності, моделювання, опитування і тестування.

Бесіда. Проводять її за заздалегідь підготовленою схемою, попередньо визначивши питання. Залежно від характеру дослідження бесіда може бути більш стандартизована, коли попередньо фіксують питання, що підлягають висвітленню, або менш стандартизована (вільна, пошукова), коли вона є

першим етапом дослідження, забезпечує уточнення його плану і технології. Недолік бесіди - необхідність особи, яку досліджують, відповідати на незручні для неї запитання, що іноді змушує її давати неточну, необ'єктивну відповідь;

Інтерв'ю. Процедура інтерв'ю вибудовується за принципом "запитання - відповідь"; як правило, запитання заздалегідь чітко програмують. Цей метод дає змогу вивчати одночасно велику кількість індивідів, зібрати масив даних, які стосуються найрізноманітніших питань, інтересів і вподобань тощо;

Анкетування. Цей метод забезпечує значні можливості для отримання широкої інформації за короткий час. Анкета складається з фіксованої кількості відкритих, альтернативних чи закритих запитань. На відкриті запитання дають вільну відповідь, на альтернативні - фіксовану ("так", "ні", "знаю", "не знаю"). Закриті запитання передбачають непрямую відповідь, яка потребує додаткової інтерпретації. У процесі анкетування недопустимо змінювати формулювання запитань, оскільки це унеможлиблює їх аналіз.

Важливою перевагою анкетування є його анонімність, що забезпечує щирість відповідей, усуває необхідність давати вимушені відповіді;

Тестування. Суть його полягає у виконанні досліджуваним певного завдання чи їх серій. Тести мають бути добре продуманими, надійними (давати стійкі результати протягом тривалого часу), валідними (виявляти ті якості, для вивчення яких вони призначені), відповідати вимогам стандартної системи оброблення даних, забезпечуватись чіткою інструкцією;

Аналіз продуктів діяльності. Аналізу можуть підлягати процес, результати діяльності. Найпростішим прикладом використання цього методу є аналіз учнівських письмових робіт, малюнків, виробів, віршів тощо, який дає змогу одержати відомості про рівень розвитку їх інтелекту, мотивації, саморегуляції, виявити прихований потенціал розумової діяльності, особистісні риси, задатки, актуальний емоційний стан, прогнозувати тенденцію розвитку.

Близнюковий метод. Особливо він придатний для порівняльного вивчення впливу зовнішніх умов на розвиток близнюків. Оскільки однойцеві (монозиготні) близнюки мають однаковий генетичний код, відмінність у їхньому розвитку і поведінці дає підставу для висновків про особливості впливу зовнішніх чинників, наприклад навчально-виховних умов, на розвиток психічних функцій та особистості.

Отже, вікова психологія має широкий арсенал наукових методів для вивчення психічного та особистісного розвитку людини. Знання їх вимог та особливостей використання дає змогу досліднику широко і всебічно вивчати психічні явища, виявляти закономірності їх вияву, з'ясовувати механізми та умови розвитку.

4. *Поняття віку в психологічних дослідженнях.* З періодами людського життя пов'язане поняття віку. Вік — це якісно своєрідна сходинка

психічного розвитку людини, що залежить від конкретних історичних умов, а також — у другому своєму значенні — вік позначає весь життєвий шлях живої істоти. Розкриваючи питання періодизації психічного розвитку, ми переважно користуємось першим зі значень поняття віку.

Відлік віку починають від народження до фізичної смерті. Поняття «вік» — багатоаспектне, виступає у кількох формах — як хронологічний, біологічний, соціальний і психологічний вік.

Л. С. Виготський дає таке означення психологічного віку: «Новий тип будови особистості й її діяльності, ті психічні й соціальні зміни, які вперше виникають на даному віковому етапі і які у найголовнішому і основному визначають свідомість дитини, її ставлення до середовища, її зовнішнє і внутрішнє життя, весь хід її розвитку в даний період».

Психологічний вік тісно пов'язаний з поняттям психологічного часу: до якого вікового періоду людина сама себе відносить, у якому віці почувається. Наприклад, молоді люди схильні переоцінювати свій вік і вік оточуючих людей. Після 40 років спостерігається протилежна тенденція: люди сприймають себе молодшими, ніж вони є. І чим старше вони стають, тим більше «молодшають», і лише «біологічний» вік нагадує про справжні роки. Головна особливість психологічного віку — це взаємний вплив минулого, сьогодення та майбутнього на сприйняття сучасного, а через нього і на поведінку людини.

Для встановлення етапів психічного розвитку необхідно виділити ознаки вікових періодів. Л. С. Виготський запропонував характеризувати віковий період (вік) на основі трьох параметрів:

- 1) соціальної ситуації розвитку;
- 2) особистісних новоутворень;
- 3) ведучої діяльності.

На основі цих параметрів вікового періоду Л. С. Виготський та його послідовники розробили ряд періодизацій психічного розвитку, мова про які йтиме далі.

В лекції використано матеріал з сайту

<https://pidruchniki.com/15360828/psihologiya>

Глосарій лекції

Вікова психологія - галузь психологічної науки, яка вивчає особливості психічного та особистісного розвитку людини на різних етапах її життя. Психологія розвитку вивчає стадії розвитку, закономірності їх зміни, періодизацію психічного розвитку та розвитку особистості, залежність психічного розвитку від культурно-історичних і соціальних умов тощо.

Вік - конкретна, відносно обмежена в часі ступінь психічного розвитку індивіда та його розвитку як особистості, яка характеризується сукупністю

закономірних фізіологічних і психологічних змін, не пов'язаних з розходженням індивідуальних особливостей.

Онтогенез - це процес розвитку індивідуального організму; в психології він означає формування основних структур психіки індивіда протягом індивідуального життя людини.

Об'єкт вікової психології – розвиток або вікова зміна психічних явищ.

Предмет вікової психології – людина, в процесі її переходу від одного віку до іншого.

Філогенез - процес розвитку всього живого (від рослин до тварин, а від них - до людини).

Соціальна ситуація розвитку — це особливі поєднання внутрішніх процесів розвитку і зовнішніх умов. Вона включає вимоги дорослих, їх очікування щодо дитини; забезпечення матеріальних умов; особливості взаємин між та з оточуючими — зокрема, в сім'ї, у школі.

Провідна діяльність — діяльність, що зумовлює головні зміни у психічних особливостях дитини на відповідний період її розвитку, в її межах виникають нові види діяльності, та новоутворення психіки й особистості. Провідною діяльністю може бути спілкування, гра, учіння, праця. У кожному періоді розвитку провідна діяльність дитини доповнюється іншими видами її діяльності.

Новоутворення - центральні психічні зміни дитини, які виникають у провідній діяльності та завдяки ній і характеризують перебудову особистості на новій основі.

Література

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология / Г. С. Абрамова. -М.: Академ, проект, 2001. - 704 с.
2. Валлон А. Психическое развитие ребенка / А. Валлон. -СПб.: Питер, 2001.-208 с.
3. Вікова і педагогічна психологія / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, В. Огороднійчук та ін., - 2-е вид., допов. -К.: Каравела, 2009. - 400 с.
4. Возрастная и педагогическая психология : хрестоматия : [учеб. пособие] для студ. высш. учеб. заведений / сост.: И. В. Дубровина, А. М. Прихожан, В. В. Зацепин. - 5-е изд., стер. - М. : Академия, 2008. - 368 с. - (Высшее профессиональное образование).
5. Возрастная и педагогическая психология / под ред. М. В. Гаме-зо. - М.: Просвещение, 2004. - 256 с.
6. Заброцький М. М. Вікова психологія / М. М. Заброцький. -К.: МАУП, 1998.-89 с.
7. Крэйг Г. Психология развития / Г. Крэйг. - СПб. : Питер, 2000. - 992 с.

8. Кулагина И. Ю. Возрастная психология. Развитие человека от рождения до поздней зрелости : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / И. Ю. Кулагина, В. Н. Коллюцкий. - 2-е изд. - М.: ТЦ Сфера, 2009. - 464 с.

9. Обухова Л. Ф. Возрастная психология / Л. Ф. Обухова. -М., 2001.- 442 с.

10. Павелків Р. В. Дитяча психологія: навч. посіб. для самост. роботи студ. / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. - К. : Ака-демвидав, 2011. - 373 с.

11. Павелків Р. В. Дитяча психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. - К. : Академвидав, 2008. - 432 с.